

UDC 314.15(510)

DEMOGRAPHIC CRISIS IN CHINA: TRANSFORMATION OF HABITUAL PRACTICES

I. Knysh

Doctor of Philosophical Sciences, Professor
National Academy of Management
15, Ushynskoho str., Kyiv, 03151, Ukraine
knysh_sumy@ukr.net

The demographic situation in China is analyzed, its influence on the socio-economic stability of the state and transformation of habitual practices are clarified. It is noted that the result of Mao Zedong's "Great Leap Forward" policy, aimed at industrialization and cultural revolution, was famine of 1961, and therefore, a sharp decrease in the country's population. It is found that subsequent years of economic stabilization contributed to its significant increase, which in turn forced the government to introduce Ma Yinchu's program – "one family – one child" policy. Based on the scientific monitoring and analysis of Human Development Index and the Population Reference Bureau data from 1950 to 2100, it is noted that China demonstrates a directly proportional economic dependence. According to the data of the seventh national census, the dependence between the country's socio-economic development level and the demographic situation in it was traced. 5 models of the sex-age structure of the population were considered: "triangle", "umbrella", "helmet", "spindle", "hat". It is proved that until 1979 the demographic situation in the People's Republic of China was described by the umbrella model with a high level of growth, after the implementation of "one family – one child" policy – the helmet model. It is noted that this pattern is described by the formula 4:2:1, which characterizes the situation when the Chinese government should, on the one hand, stimulate the birth rate and seek to increase the population, and, on the other hand, provide for the older people's needs and create necessary prerequisites for transformation of habitual practices. The causes and consequences of the phenomena of "little emperor/princess", "heihaizi", the aging of the Chinese, suicides among the elderly (especially women), the epidemic of COVID-19, etc. are highlighted, that form the basis for a new system of economic relations called "silver economy" or "longevity economy".

Keywords: China, demographic factor, habitual practices, "one family – one child" policy, models of the sex-age structure of the population, formula 4:2:1, "little emperor/princess" phenomenon, "heihaizi", "silver economy", "longevity economy".

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА В КИТАЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ГАБІТУАЛЬНИХ ПРАКТИК

І. В. Книш

Проаналізовано демографічну ситуацію в Китайській Народній Республіці (КНР), з'ясовано її вплив на соціально-економічну стабільність держави та трансформацію габітуальних практик. Зазначено, що наслідком політики «великого стрибка» Мао Цзедуна, спрямованої на індустріалізацію й культурну революцію, став голод 1961 року, а отже, різке зменшення чисельності населення країни. Констатовано, що подальші роки економічної стабілізації сприяли його значному збільшенню, що своєю чергою змусило уряд запровадити програму Ма Їньчу, яка отримала назву політики «одна сім'я – одна дитина». На підставі наукового моніторингу й аналізу показників Індексу людського розвитку (Human Development Index) та даних організації Population Reference Bureau з 1950 по 2010 роки зауважено, що Китай демонструє прямо пропорційну економічну залежність: темпи зростання валового внутрішнього продукту напряму залежать від темпів збільшення населення та приросту ВВП на душу населення. За даними сьомого загальнонаціонального перепису простежено залежність між рівнем соціально-економічного розвитку країни та демографічною ситуацією в ній. Розглянуто 5 моделей статеві-вікової структури населення: «трикутник», «парасоль», «шолом», «дзигу», «капель». Доведено, що до 1979 року демографічну ситуацію в КНР описувала модель парасолі з високим рівнем зростання, після впровадження політики «одна сім'я – одна дитина» – модель шолома, що засвідчує демографічний спад: зниження народжуваності, зменшення чисельності населення загалом та його працездатної частки зокрема, збільшення відсотка літніх людей, що призводить до надмірного навантаження на пенсійну систему країни. Наголошено, що саме цю закономірність описує формула 4:2:1, яка характеризує ситуацію, коли уряд Китаю повинен, з одного боку, стимулювати народжуваність і домагатися збільшення чисельності населення, а з іншого – забезпечувати потреби людей старшого віку і створювати належні передумови для трансформування габітуальних практик. Висвітлено причини та наслідки феноменів «маленького імператора/принцеси», «хейхайцзи», старіння китайців, самогубств серед літніх людей (особливо жінок), епідемії COVID-19 та інших явищ, які становлять підґрунтя для формування нової системи економічних відносин за назвою «срібна економіка» або «економіка довголіття».

Ключові слова: Китай, демографічний чинник, габітуальні практики, політика «одна сім'я – одна дитина», моделі статеві-вікової структури населення, формула 4:2:1, феномен «маленького імператора/принцеси», «хейхайцзи», «срібна економіка», «економіка довголіття».

Постановка проблеми. Стабільна й керована демографічна ситуація – важлива передумова існування будь-якої держави, адже цей чинник безпосередньо впливає на темпи та пропорції суспільного розвитку. Політика «великого стрибка» Мао Цзедуна, спрямована на індустріалізацію й культурну революцію, зрештою призвела до голодомору 1961 року, який забрав життя 20 млн китайців. Згодом було впроваджено наступну політику: «одна сім'я – одна дитина», яка втілювалась у КНР впродовж 1979–2015 років. До її наслідків належали зменшення чисельності населення, що своєю чергою призвело до старіння населення (що особливо яскраво проявилось у 2015 році), поживлення злочинного бізнесу, насамперед проституції та наркоманії серед

«хейхайцзи», зростання кількості суїцидів. Зусилля влади, спрямовані на стабілізацію ситуації, а саме зняття обмежень на народження дітей (із 2015 року – двох, а з 2021-го – трьох), грошова допомога батькам новонароджених тощо, досі не дали бажаних результатів. Освічені жінки відмовляються не те що народжувати дітей, а навіть не бажають укладати шлюб через розчарування в батьківських якостях потенційних чоловіків. Влада вдається й до інших заходів із покращення демографічної ситуації, пом’якшуючи імміграційні закони, реструктуризуючи китайські трудові ресурси тощо.

Отже, впроваджені китайським урядом масштабні програми поставили тамтешню сім’ю у складні умови, за яких їй доведеться адаптуватися до нових умов життя й габітуальних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На увагу заслуговують праці Дж. Ансон, Ч. Бао, Дж. Ван, А. Гран, Му Гуанцзун, З. Зонг, С. Крінг, М. Куженко, Г. Пенг, Дж. Сарага, С. Стабіас, О. Степанової, В. Федін, Л. Чен, Чен Цінсін, Се Юнсін, присвячені ґрунтовному дослідженню габітуальних практик і пошуку інструментів підвищення життєвого рівня населення та продуктивності праці. Ці дослідники визнають, що політика «одна сім’я – одна дитина» поставила китайську сім’ю перед новими потужними викликами. Статистичні дані Відділу народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, аналітичні матеріали Міністерства людських ресурсів і соціального забезпечення Китаю, наукові звіти Population Reference Bureau стали аналітичним та інформаційним підґрунтям нашого дослідження.

Актуальність дослідження пов’язана з потребою доведення необхідності трансформування й адаптування механізмів функціонування економіки КНР до світових демографічних і соціально-економічних тенденцій; визначення перспектив покращення демографічних показників на підставі фіскальної політики держави для забезпечення суспільної згуртованості та соціальної рівності китайського народу.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати причини та наслідки політики китайської влади щодо впливу на демографічну ситуацію й оцінити її вплив на соціально-економічну стабільність держави;

2) із залученням моделей статево-вікової структури населення та аналітичних прогнозів засвідчити, що у 2022 році демографічну ситуацію в Китаї описував *шолом*, основу якого становлять люди працездатного віку (69,73%), а до 2050 року буде застосовна модель *капельюх*, де значну частку становитимуть особи похилого віку (26,07%);

3) з’ясувати особливості політики «одна сім’я – одна дитина» й навести спричинені нею габітуальні практики;

4) висвітлити дії китайської влади, спрямовані на стабілізацію демографічної ситуації, визначити їхні позитивні та негативні аспекти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічні проблеми були актуальними ще з часів виникнення державності як такої. Не минули вони й Китаю. Політика «великого стрибка» **Мао Цзедуна** (кит. 毛泽东, 1893–1976) під гаслами індустріалізації та культурної революції призвела до голоду 1961 року і значних людських втрат. Подальша стабілізація економіки сприяла значному зростанню населення Китаю, що спричинило неабияке

занепокоєння його комуністичних лідерів. Втрата контролю над чисельністю населення могла призвести до катастрофічних наслідків. З огляду на це уряд КНР, намагаючись розв'язати демографічну кризу, змушений був запровадити дієву стратегію розвитку країни, яка б поступово сповільнила зростання населення відповідно до реалій економічного розвитку. Тоді б держава змогла вдосконалити систему охорони здоров'я та освіти, а отже, й покращити рівень життя китайців. Уряд спромігся запровадити суворі заходи контролю за народжуваністю на підставі програми **Ма Їньчу** (кит. 馬寅初, 1882–1982) – китайського економіста, демографа, громадського й політичного діяча, провідного ідеолога політики «одна сім'я – одна дитина».

Спершу Ма Їньчу мав виголосити доповідь на 2-й сесії ВРНП у 1955 році, але вона не збігалася з офіційними установками й отримала суперечливі відгуки під час обговорення на рівні провінції, що дало вченому підстави вважати оприлюднення своєї доктрини передчасним. Із середини 1956 року в КНР стартувала перша загальнодержавна кампанія із планування народжуваності, що мала на меті активізувати дискусію щодо демографічних проблем під гаслом «Нехай змагаються всі вчені». Завдяки цьому Ма Їньчу вдруге отримав нагоду публічно викласти свої погляди. 25 і 27 квітня він виступив у Пекіні з лекцією «Народонаселення Китаю і його зв'язок із розвитком продуктивних сил», а 3 липня на 4-й сесії ВРНП проголосив «нову теорію народонаселення». Відразу ж після публікації 5 липня 1957 року в офіційному виданні «Женьмінъ жибао» (кит. 人民日报, «Народна газета») розпочалось її бурхливе наукове обговорення.

У лютому 1958 року Ма Їньчу опублікував збірку статей «Мої економічні теорії, філософські погляди і політична платформа», де обґрунтував теорію економічної рівноваги та загальний закон пропорційного розвитку народонаселення. Проте його ідеї суперечили теорії «великого стрибка» в комунізм, офіційно схваленої в травні 1958 року на 2-й сесії VIII з'їзду Комуністичної партії Китаю, через що вчений зазнав критики та мобінгу в наукових колах. Крах політики «великого стрибка» призвів до того, що 26 березня 1960 року Ма Їньчу було звільнено з усіх посад і репресовано. У вересні 1979 року, після проголошення курсу на економічні реформи, вченого було реабілітовано, а його «нову теорію народонаселення» реанімовано й адаптовано з огляду на необхідність забезпечити теоретичне підґрунтя нової демографічної політики одnodітної сім'ї. Так ідеї Ма Їньчу, обнародовані в 1955 році, втілились у життя лише у 1979-му.

Політика «одна сім'я – одна дитина», що спиралася на **теорію народонаселення (сінъ женькоу лунъ)**, передбачала:

- розв'язання протиріччя між споживанням і накопиченням, пошук шляхів підвищення продуктивності праці та життєвого рівня населення;
- у матеріальному виробництві – накопичення капіталу завдяки розвитку легкої промисловості (швидке відшкодування витрачених коштів) і сільського господарства (вирощування технічних культур);
- у соціальній сфері – обмеження чисельності та підвищення якості життя населення (у 1970-х роках китайцям загрожували перенаселення й голод, а на одну жінку припадало у середньому шестеро дітей).

Для стримування приросту населення влада Китаю була змушена вдатися до низки рішучих заходів: провела перепис населення («статистика людського життя»); включила показник приросту населення до п'ятирічних

планів економічного розвитку Китаю; підвищила шлюбний вік (до 23 років для жінок і 25 – для чоловіків); запровадила матеріальне стимулювання народжуваності за принципом «премія за другу, прогресивний податок на третю і наступну дитину». У 1979 році ханьцям (етнос Китаю), які мешкали в містах, було заборонено мати більше однієї дитини, а селяни отримали дозвіл народити другу дитину за умови, якщо першою була дівчинка. Представникам нацменшин можна було мати двох-трьох дітей. Натомість порушникам загрожували величезні штрафи, позбавлення роботи й у деяких випадках примусове переривання вагітності. Але, попри заборони, новонароджених дівчаток було позбавлено реєстраційних документів, а отже, всіх прав і доступу до соціальних послуг. Таких дівчат – «хейхайцзи» – налічується майже 13 млн осіб. Вони змушені виїздити до інших країн і працювати там у підпільних цехах або долучатися до злочинного бізнесу (проституції, поширення наркотиків тощо).

Зазначені заходи китайського уряду призвели до наслідків, поданих на рис. 1: катастрофічного браку робочої сили; стрімкого старіння населення; зниження коефіцієнта народжуваності на тлі показників відтворення населення.

Рис. 1. Рівень народжуваності в КНР (1960–2040 роки)

Степанова 2018, 114–119, цит. за: Чалюк, Довганик 2022, 72–82

Така сама ситуація склалась у країнах Східної Азії з високим рівнем доходу – Японії, Південній Кореї, Гонконгу, Макао, Тайвані [“The 2021 World Population Data Sheet”, цит. за: Чалюк, Довганик 2022, 72–82].

Стан економіки визначається відповідним рівнем соціального забезпечення, що безпосередньо залежить від (ре)продуктивної діяльності людини. Для того, щоб збалансувати виробництво і споживання, необхідно підтримувати певний рівень соціально-економічного забезпечення населення, тобто *розвинені країни* з низькими показниками щільності й відсотком працездатного населення потребують дієвих механізмів стимулювання зростання чисельності населення, щоб не поступатися за рівнем економічного розвитку, натомість *слаборозвиненим країнам* із високими щільністю населення й відсотком працездатних громадян загрожують негативні наслідки такої політики, які згодом згубно позначаються на економіці [Ху 1984, 1–4]. *Якщо населення зростатиме занадто швидко*, то держава стикатиметься із соціально-економічними проблемами (надлишком робочої сили, безробіттям, дефіцитом комунального

житла, збільшенням попиту на послуги закладів освіти й установ охорони здоров'я, браком орної землі, техногенним навантаженням на природу, екологічним дисбалансом тощо) [Anson 1991, 433–446].

На підставі даних рейтингу Індексу людського розвитку (Human Development Index, HDI) і показників динаміки чисельності населення з 1950 по 2100 роки в Китаї простежуємо **прямо пропорційну економічну залежність**: темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) наряду залежать від темпів зростання населення й приросту ВВП на душу населення [“Human Development Index”, “Population Pyramids of the World from 1950 to 2100”].

Оскільки обсяги виробництва пов'язані не лише з основним капіталом або технологічним розвитком, але й із людським капіталом, стає очевидним, що модель економічного зростання країни має орієнтуватися на демографію як провідний показник. Зростання народжуваності має сприяти приросту робочої сили; зростанню споживання; забезпеченню високого рівня виробництва товарів і послуг; збільшенню непрямих податків, що своєю чергою компенсує витрати на стимулювання народжуваності [«Ненароджене економічне зростання. Оптимальна модель підтримки народжуваності для України»].

Важливо простежити залежність між рівнем соціально-економічного розвитку країни та демографічною ситуацією в ній. Виокремлюють п'ять основних моделей статеві-вікової структури населення (рис. 2):

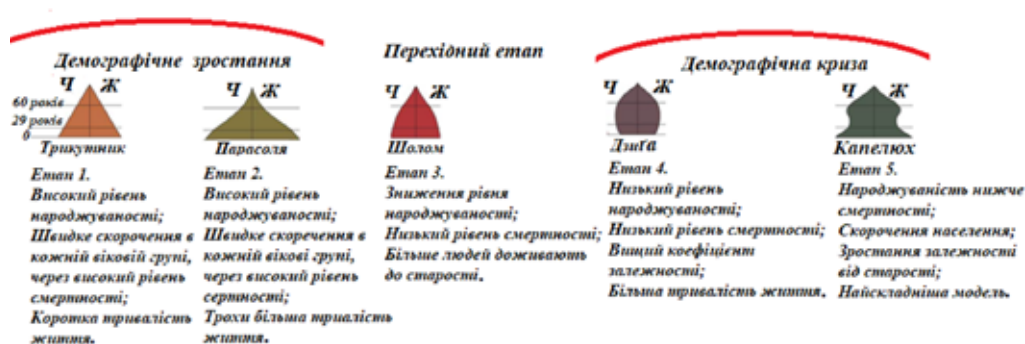

Рис. 2. Моделі статеві-вікової структури населення

Saroha 2018, 59–69, цит. за: Чалюк, Довганик 2022, 72–82

1) модель «трикутник» описує ситуацію в країнах, які впровадили політику підтримання народжуваності, імміграції молоді працездатного віку; виплату пенсій за віком; забезпечили соціальну допомогу громадянам (Бельгія, Люксембург, Нідерланди);

2) модель «парасоля» стосується країн, де триває значне демографічне зростання (більшість населення становлять діти) – на тлі високої дитячої смертності, нижчої за середню тривалість життя, ранніх шлюбів (Індія, Китай);

3) модель «трикутник і парасоля» характерна для країн, де збільшення чисельності населення пов'язане з високою народжуваністю, великою часткою дітей і малою – літніх людей, короткою тривалістю життя;

4) модель «шолом» передбачає незначну народжуваність; стабільно однакову чисельність дітей і людей працездатного віку; одруження після 30 років

(народження першої дитини відкладається, що не сприяє багатодітності) (Австрія, Велика Британія, Німеччина);

5) модель «*дзига*» застосовна до країн, які впродовж тривалого часу переживають значну демографічну кризу: чисельність новонароджених скорочується, а частка бездітних сімей і самотніх людей зростає (Норвегія, Швейцарія, Швеція);

6) модель «*шолом і дзига*» властива розвиненим країнам із першим типом відтворення: зниження народжуваності, мала частка дітей, велика – літніх людей, висока очікувана тривалість життя, старіння населення;

7) модель «*капелюх*», як-от у Австралії, Новій Зеландії, США, де після тривалої соціально-економічної стабільності почала різко зростати народжуваність (*baby boom*). Про демографічну кризу йтиметься тоді, коли ці люди досягнуть похилого віку й почнеться старіння населення.

Проаналізуємо наведений матеріал і дані відділу народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, на підставі яких визначимо динаміку змін у структурі населення Китаю (рис. 3).

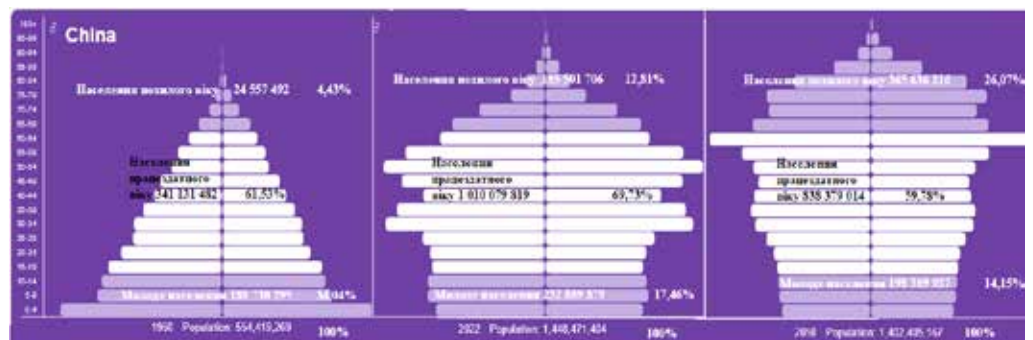

Рис. 3. Динаміка зміни структури населення КНР у 1950, 2022 і 2050 роках

“China Population (live)”, цит. за: Чалюк, Довганик 2022, 72–82

Статистика 1950 року засвідчує чітко виражену модель *парасолі*, коли більшість населення становлять діти (34,04%). У 2022 році тенденція змінюється, і схематично структура населення Китаю вже нагадує *шолом*, основу якого становлять люди працездатного віку (69,73%). За прогнозами аналітиків, до 2050 року структура населення країни нагадуватиме *капелюх* зі значною часткою людей похилого віку (26,07%), натомість відсоток новонароджених знизиться (14,15%). Основне економічне навантаження ляже на плечі працездатного населення, що суттєво скоротиться (59,78%), особливо через подальші пандемії коронавірусів.

Населення Китаю стрімко зросло впродовж 1949–1982 років, досягнувши показника 1 008 170 000 осіб, чому сприяли: високий рівень народжуваності в поєднанні з низькою смертністю; патріархальний тип сімейних взаємин; хибна державна політика, спрямована на створення суспільства виробників (а не споживачів) товарів і послуг. Зростання населення КНР у геометричній прогресії призвело до гальмування економічного розвитку, адже влада країни не змогла забезпечити працездатне населення достатньою кількістю робочих

місць, що призвело до зростання конкуренції, безробіття, скорочення площі орних земель із 3 до 1,5 млн га за період із 1949 по 2020 роки, санітарно-гігієнічних проблем, що зумовили потужний спалах COVID-19 у 2019 році, тощо.

За підсумками сьомого загальнонаціонального перепису, в 2020 році чисельність населення Китаю становила 1,41 млрд осіб, що на 5,38 % більше, ніж за даними попереднього перепису 2010 року, проте менше, ніж за 2000–2010 роки (0,58 %). У 2020 році в КНР народилося 12 млн осіб, що на третину менше порівняно з 2016-м.

Дисбаланс щодо вікового й гендерного розподілу населення, що призводить до додаткових витрат держбюджету на пенсії, соціальне страхування й медичні послуги, очевидний. З огляду на це китайські аналітики вивели *формулу 4:2:1*, що описує співвідношення поколінь у сучасній китайській сім'ї, яка складається із чотирьох бабусь і дідусів, двох батьків, які працюють, й однієї дитини (рис. 4).

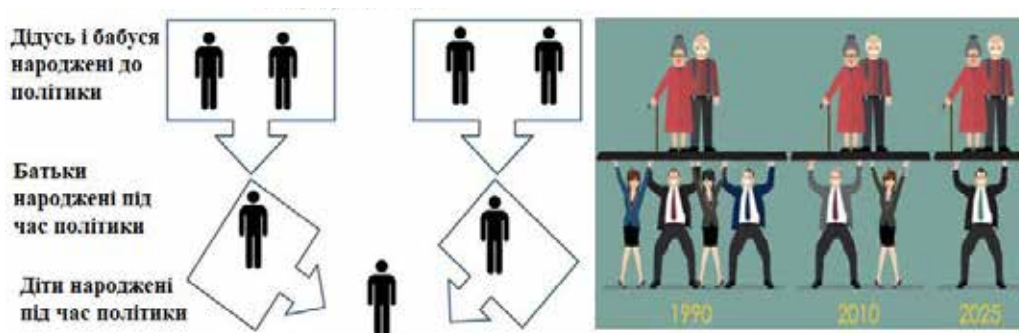

Рис. 4. Формула 4:2:1

Wang, Bao, Cao, Kring 2016

Очільник статистичного відомства Нін Цзічже наголошує, що зниження народжуваності є закономірним результатом соціально-економічного розвитку Китаю. Зростають рівень освіти, доходи та пенсії, а отже, починають змінюватися пріоритети людей, які роблять ставку на кар'єру замість народження й виховання дітей, які б могли утримувати їх у старості. Це провокує велику соціальну проблему: людей пенсійного віку щороку більше, й доходів працездатних для їх утримання вже бракує. *Соціально-економічна тенденція* така: в 1990 році *чотверо* громадян, які працювали, утримували двох пенсіонерів, у 2010 році *двоє* працездатних утримували двох літніх осіб, а у 2025 році *одному* працівникові доведеться утримувати двох людей на заслуженому відпочинку.

Про це свідчить і статистика. Наприкінці 2011 року 9,1 % населення материкової частини Китаю (123 млн) становили люди віком від 65 років і старші. З 2000 року старіння населення почало прискорюватися [Peng, Wenkai, Zhong 2021]. За прогнозами ООН, частка літніх людей перевищить 15 % (200 млн) у 2025 році, 20 % (300 млн) у 2035 році, 25 % (330 млн) у 2050 році, 100 млн осіб досягнуть віку понад 80 років (рис. 5).

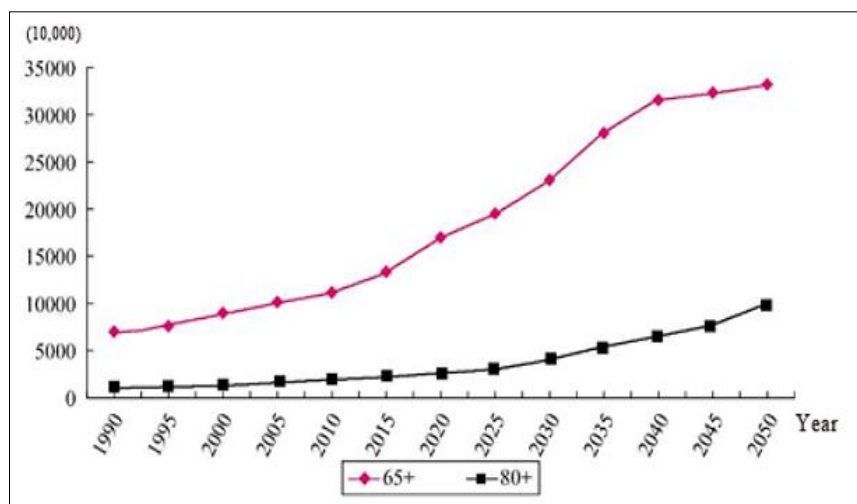

Рис. 5. Зростання частки населення КНР віком від 65 років і старших

Feng

Отже, чисельність непрацездатних осіб похилого віку перевищить чисельність зайнятих у чотири рази. Вочевидь, система соціального пенсійного забезпечення й медичного страхування не зможе вповні задовольнити потреби стількох пенсіонерів [Wang, Bao, Cao, Kring 2016].

До того ж перед китайським суспільством постає ще один виклик, породжений так званим **феноменом «маленького імператора/принцеси»**. Це явище поширене переважно в міському середовищі, особливо в тих сім'ях, де батьки замолоду були не надто успішними. Намагаючись компенсувати власну нералізованість, вони доволі жорстко «звужують межі» дітей, змушуючи їх ревно навчатися й досягати визначних результатів. Навчання починається ще до народження, коли вагітні приладжують на живіт навушники й умикають записи англійською або китайською мовами. У 10 років діти вже знають англійську, читають тексти з традиційними китайськими ієрогліфами, захоплюються технологічними новинками й модою, прагнуть лідерства.

Попри певні досягнення, маленькі імператори та принцеси хибують на численні негативні якості: низький емоційний інтелект, нездатність до самоконтролю, невміння (через небажання) розв'язувати власні проблеми, передусім побутові. Вони егоцентричні, байдужі, корисливі, конфліктні, схильні до маніпулювання; не здатні логічно мислити; страждають на цілу низку психічних і психологічних розладів: нарцисичну поведінку, істеричний тип психіки, затримку емоційного і соціального розвитку тощо; висувають завищені вимоги до оточуючих; випробовують емоції на межі; мають обтяжене майбутнє, оскільки від їхнього життєвого успіху має залежати подальший добробут усієї сім'ї.

Щоб оцінити масштаб цієї проблеми, вчені провели дослідження в Гонконгу. Вони опитали 650 батьків, які мають дітей віком від 5 до 16 років, і з'ясували таке: 70 % дітей не в змозі впоратися з хатньою роботою; стільки ж не можуть зібрати шкільний портфель; 50 % не вміють чистити зуби, приймати душ і розігрівати їжу; 15 % 5–8-річних дітей не можуть сходити до вбиральні

без маминої чи татової допомоги. Попри це, 80 % опитаних батьків вважають, що все гаразд і в їхніх дітей немає жодних проблем, а 60 % упевнені, що навички самообслуговування їхніх нащадків відповідають віковій нормі [«В мире выросло целое поколение «маленьких императоров» – детей, которые выют из родителей верёвки»].

Зараз у КНР мешкає 1,41 млрд людей. Чисельність населення країни досягне піку в 2029 році, коли становитиме 1,442 млрд, після чого передбачається його зменшення [Feng].

З метою покращення ситуації китайська влада була змушена відмовитися від політики «одна сім'я – одна дитина», з 1 січня 2015 року скасувавши заборону на народження другої дитини. Згодом було зафіксовано рекордну за останні 20 років чисельність новонароджених – 17,8 млн. Однак, згідно з опитуванням, проведеним у 2015 році, 60 % сімей не планують народжувати другу дитину через фінансові труднощі [Chen, Grant, Mourshed 2013].

Виконавчий директор Міністерства людських ресурсів і соціального забезпечення Сунь Іцунь зазначає, що в країні посилюється занепокоєння людей середнього й похилого віку через недостатню соціальну підтримку. Британська організація охорони здоров'я (British Healthcare Organization, Вупа) опитала 12 262 осіб у 12 країнах щодо їхнього ставлення до старіння і з'ясувала, що майже третина китайських респондентів відчувають депресію, коли замислюються про майбутнє. Це пояснює, чому останнім часом зростає показник самогубств серед літніх містян. За інформацією Цзін Цзюня, професора соціології Університету Цінхуа, впродовж 2002–2008 років щорічний рівень самогубств у середовищі людей 70–74-річного віку зріс до 33 випадків на кожному 100 000 осіб порівняно із 13 випадками у 1990-х. Ще більше самогубств скоюється у сільській місцевості. Дослідження, проведені Університетом науки і техніки Хуачжун у провінції Хубей, засвідчили, що в деяких селах причиною самогубств осіб похилого віку ставала втрата робочого місця, а отже, засобів до існування. За даними Китайського національного комітету з питань старіння, чисельність людей віком 60 років і старших становила 185 млн, тобто майже 13 % населення.

Експерти стверджують, що нагальним завданням китайського уряду є покращення системи соціального забезпечення. Влада пропагує створення спеціальних закладів догляду за людьми похилого віку, «гарячі» лінії швидкої допомоги та професійні консультації лікарів. Чимало забудовників започатковують проекти, що мають на меті задоволення потреб сімей 4:2:1. У Шанхаї, де понад 20 % населення становлять літні люди, можуть відтермінувати виплату пенсії на п'ять років і продовжити роботу після досягнення обов'язкового пенсійного віку. Цей крок, запроваджений міським управлінням кадрів, спрямований на усунення дефіциту фонду соціального страхування.

У 2019 році рівень народжуваності склав 10,48 дитини на 1 тисячу населення. У 2021 році у зв'язку з його старінням влада Китаю була змушена дозволити мати трьох дітей. Рішення, прийняте на засіданні Політбюро ЦК КПК, було покликане покращити демографічну ситуацію в країні. Водночас було ухвалено й пакет заходів зі стимулювання народжуваності.

Аналітики Світового банку й Міжнародної організації праці припускають, що в найближчі 10–40 років усі розвинені країни стикнуться з проблемою

старіння населення через скорочення народжуваності та збільшення тривалості життя. Цей процес чинитиме тиск на їхній довготерміновий економічний розвиток і негативно позначиться на зростанні структурної продуктивності економіки.

Натомість влада Китаю націлена на збалансовану «срібну економіку» [Куженко, Федін, Стабіас 2021, 227–235]. Ця сфера, що є ресурсом інклюзивного розвитку китайської економіки, охоплює виробництво й надання послуг, орієнтовані на забезпечення потреб населення старшого віку завдяки використанню їхнього потенціалу, що сприятиме економічному зростанню країни та підвищенню рівня інклюзивного розвитку економіки.

Ще однією проблемою, тісно пов'язаною з демографічною, є вимушена **реструктуризація китайських трудових ресурсів**. Китайці з вищою освітою прагнуть отримати привілейованіше робоче місце, ніж за станком або на конвеєрі. Зі зменшенням чисельності робочої сили керівництво змушене підвищувати зарплатню робітникам заводів і фабрик, що призводить до зростання собівартості продукції. У Китаї працюють великі міжнародні бренди на кшталт IBM, Apple, Mercedes-Benz, Adidas тощо, представникам яких незабаром доведеться або згорнути своє тамтешнє виробництво через зменшення чисельності персоналу, або перевести його в автоматизований/роботизований режим.

Керівництво Китаю теж змушене переміщати низькокваліфіковане виробництво в країни Азії, вдаватися до модернізації промисловості завдяки автоматизації та роботизації, пом'якшувати імміграційні правила, прагнучи до збільшення чисельності працездатного населення. Але, попри вжиті заходи, жодних вагомих позитивних результатів у демографічній сфері досягти досі не вдалося.

До решти негараздів додалася й пандемія COVID-19, яка забрала життя майже 60 000 людей (станом на 14 січня 2023 року відтоді, як країна відмовилася від політики нульового COVID на тлі масових протестів).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наслідком політики «великого стрибка» Мао Цзедуна, спрямованої на індустріалізацію й культурну революцію, став голод 1961 року, який призвів до зменшення населення Китаю на 20 млн осіб. Подальші роки економічної стабілізації сприяли значному зростанню населення, що змусило уряд у вересні 1979 року запровадити запропоновану Ма Їньчу політику «одна сім'я – одна дитина», що ґрунтувалася на *теорії народонаселення (сінь женькоу лунь)*. Ця програма передбачала врегулювання протиріччя між споживанням і накопиченням, пошук шляхів підвищення життєвого рівня населення й зростання продуктивності праці; накопичення капіталу завдяки розвитку легкої промисловості та сільського господарства; обмеження чисельності населення й підвищення рівня його життя.

Під час утілення політики «одна сім'я – одна дитина» влада Китаю провела перепис населення; включила показник приросту населення до п'ятирічних планів економічного розвитку; підвищила шлюбний вік; запровадила матеріальне стимулювання народжуваності. Ці заходи породили низку специфічних габітуальних практик, як-от:

- офіційно незареєстровані дівчатка «хейхайцзи», які не мають жодних прав і доступу до соціальних послуг, через що змушені емігрувати або долучатися до злочинного бізнесу;

– покоління «маленьких імператорів/принцес», які, попри свої позитивні якості, засвідчують цілу низку психічних і психологічних розладів, страждають на затримку емоційного і соціального розвитку тощо.

На підставі наукового моніторингу й аналізу показників Індексу людського розвитку (Human Development Index) та даних організації Population Reference Bureau з 1950 по 2010 роки зауважено, що Китай демонструє прямо пропорційну економічну залежність: темпи зростання ВВП на пряму залежать від темпів збільшення населення та приросту ВВП на душу населення. За підсумками сьомого загальнонаціонального перепису населення Китаю засвідчено залежність між рівнем соціально-економічного розвитку країни та демографічною ситуацією в ній. Із залученням моделей статеві-вікової структури населення було доведено, що до 1979 року демографічну ситуацію в КНР описувала модель **парасолі** з високим рівнем демографічного зростання, після впровадження **політики «одна сім'я – одна дитина»** – модель **шолома** з усіма ознаками демографічного спаду: зменшенням чисельності населення, зниженням народжуваності, чисельності працездатного населення та збільшенням частки літніх людей, що призводить до перевантаження пенсійної системи країни. Таку закономірність, на наше переконання, щонайкраще описує **формула 4:2:1**, що підтверджують і дані відділу народонаселення ООН, який засвідчує зашвидке скорочення чисельності осіб працездатного віку, що призводить до надмірного навантаження на економіку і суспільство.

Політика «одна сім'я – одна дитина» була покликана подолати бідність у найпроблемніших районах Китаю, проте натомість призвела до катастрофічних демографічних наслідків: зниження народжуваності; зростання показників суїциду (особливо серед жінок); появи «хейхайцзи» й феномену «маленького імператора/принцеси»; старіння нації; браку робочої сили; небажання високоосвічених жінок народжувати тощо. Заходи китайського керівництва на кшталт дозволу мати 2–3 дітей, реструктуризації трудових ресурсів, пом'якшення міграційної політики тощо поки що не дають бажаних результатів. До скорочення населення Китаю також спричинилася пандемія COVID-19 тощо.

Нині наявні посутні проблеми щодо захисту молодого працездатного населення. Молодь часто отримує нижчу заробітну платню, має довший робочий день, потерпає від шкідливих або небезпечних умов праці, недостатніх гарантій зайнятості та соціального захисту. Влада КНР зобов'язана переглянути трудове законодавство, щоб виявити прогалини в нормативно-правових актах, а також надати рекомендації щодо зміни політики соціального забезпечення робітників. Крім того, потрібно встановити та підтримувати системний зв'язок між освітньою галуззю й виробництвом, прогнозувати попит на робочу силу, щоб заклади освіти могли своєчасно й адекватно реагувати на потреби ринку праці. Уряд КНР повинен, з одного боку, стимулювати зростання чисельності населення, а з іншого – забезпечувати потреби людей старшого віку і створювати передумови для трансформування габітуальних практик.

Отже, демографічний складник із виробленими попередньою політикою «одна сім'я – одна дитина» габітуальними практиками закладають підвалини для формування нової системи економічних відносин за назвою *«економіка довголіття»*. Досвід Китаю, на нашу думку, має бути врахований іншими державами, перед якими постала (або найближчим часом постане) гостра

необхідність трансформувати механізми функціонування економіки на різних ієрархічних рівнях; адаптувати їх до провідних демографічних і соціально-економічних тенденцій розвитку, зумовлених збільшенням тривалості життя та старінням населення; визначити перспективи економічного зростання й фінансової політики для забезпечення суспільної згуртованості та соціальної рівності.

ЛІТЕРАТУРА

В мире выросло целое поколение «маленьких императоров» – детей, которые выют из родителей верёвки, available at: <https://adme.media/svoboda-kultura/v-mire-vyuglo-pokolenie-malenkih-imperatorov-kotorye-krutyat-svoimi-roditelyami-kak-hotyat-2262565/> (дата звернення: 23.02.2023).

Куженко М., Федин В., Стабіас С. Срібна економіка: соціальні аспекти та сталій розвиток. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2021. Вип. 17 (2). С. 227–235.

Ненароджене економічне зростання. Оптимальна модель підтримки народжуваності для України. *Український інститут майбутнього*. 09.03.2021, available at: <https://uifuture.org/publications/dopovid-nenarodzhene-ekonomichne-zrostannya/> (дата звернення: 23.02.2023).

Степанова О.В. Економіка довголіття та нові проєкції економічного розвитку КНР. *Україна – Китай*. 2018. № 13. С. 114–119.

Чалюк Ю.О., Довганик Н.М. Вплив демографічного фактора на соціально-економічну стабільність Китаю. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»* : наукове фахове видання. 2022. № 7 (63). С. 72–82, available at: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16651588654237.pdf> (дата звернення: 23.02.2023).

Anson J. Demographic indices as social indicators. *Environment and Planning*. 1991. Vol. 23. P. 433–446.

Chen L.-K., Grant A., Mourshed M. The \$250 billion question: Can China close the skills gap? *McKinsey & Company*. June 1, 2013, available at: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/the-250-billion-question-can-china-close-the-skills-gap> (дата звернення: 23.02.2023).

China Population (live). *Worldometers*, available at: <https://www.worldometers.info/world-population/china-population/> (дата звернення: 23.02.2023).

Feng W. The silver and white economy: the Chinese demographic challenge, available at: <https://www.oecd.org/employment/leed/oecd-china-report-final.pdf> (дата звернення: 23.02.2023).

Human Development Index, available at: <https://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking> (дата звернення: 23.02.2023).

Peng G., Wenkai S., Zhong Z. Employment Structures in China from 1990 to 2015: Demographic and Technological Change. *IZA – Institute of Labor Economics. Discussion Paper Series*. No. 14141. February 2021, available at: <https://ftp.iza.org/dp14141.pdf> (дата звернення: 23.02.2023).

Population Pyramids of the World from 1950 to 2100, available at: <https://www.populationpyramid.net/> (дата звернення: 23.02.2023).

Saroha J. Types and Significance of Population pyramids. *Worldwide Journal of Multidisciplinary Research and Development*. 2018. Vol. 4 (4). P. 59–69.

The 2021 World Population Data Sheet, available at: <https://interactives.prb.org/2021-wpds/> (дата звернення: 23.02.2023).

Wang J., Bao C., Cao J., Kring S. Jobs and skills for youth: review of policies for youth employment of China. Geneva : International Labour Office, 2016. 74 p., available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_502338.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

Xu D. On the relationship between population and economic development. Celebrating the 35th anniversary of the founding of the People's Republic of China. *Renkou Yanjiu*. 1984. Sep 29 (5). P. 1–4.

REFERENCES

V mire vyroslo tseloye pokoleniye «malen'kikh imperatorov» – detey, kotoryye v'yut iz roditeley verovki, available at: <https://adme.media/svoboda-kultura/v-mire-vyroslo-pokolenie-malenkih-imperatorov-kotorye-krutyat-svoimi-roditelyami-kak-hotyat-2262565/> (In Russian).

Kuzhenko M., Fedyn V., Stabias S. (2021), “Sribna ekonomika: sotsial'ni aspekty ta stalyy rozvytok”, *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, Issue 17 (2), pp. 227–235 (In Ukrainian).

“Nenarodzhene ekonomichne zrostannya. Optymal'na model' pidtrymky narodzhuvanosti dlya Ukrayiny”, *Ukrayins'kyi instytut maybutn'oho*, available at: <https://uifuture.org/publications/dopovid-nenarodzhene-ekonomichne-zrostannya/> (In Ukrainian).

Stepanova O.V. (2018), “Ekonomika dovholittya ta novi proektsiyi ekonomichnoho rozvytku KNR”, *Ukrayina – Kytay*, No. 13, pp. 114–119.

Chalyuk Yu.O., Dovhanyk N.M. (2022), “Vplyv demografichnoho faktoruv na sotsial'no-ekonomichnu stabil'nist' Kytayu”, *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal “Internauka”. Seriya: “Ekonomichni nauky”*, No. 7 (63), pp. 72–82, available at: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16651588654237.pdf> (In Ukrainian).

Anson J. (1991), “Demographic indices as social indicators”, *Environment and Planning*, Vol. 23, pp. 433–446.

Chen L.-K., Grant A., Mourshed M. (2013), “The \$250 billion question: Can China close the skills gap?”, McKinsey & Company, June 1, available at: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/the-250-billion-question-can-china-close-the-skills-gap>.

“China Population (live)”, Worldometers, available at: <https://www.worldometers.info/world-population/china-population/>.

Feng W. “The silver and white economy: the Chinese demographic challenge”, available at: <https://www.oecd.org/employment/leed/oecd-china-report-final.pdf>.

“Human Development Index”, available at: <https://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>.

Peng G., Wenkai S., Zhong Z. (2021), “Employment Structures in China from 1990 to 2015: Demographic and Technological Change”, *IZA – Institute of Labor Economics. Discussion Paper Series*, No. 14141, February 2021, available at: <https://ftp.iza.org/dp14141.pdf>.

“Population Pyramids of the World from 1950 to 2100”, available at: <https://www.populationpyramid.net/>.

Saroha J. (2018), “Types and Significance of Population pyramids”, *Worldwide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, Vol. 4(4), pp. 59–69.

“The 2021 World Population Data Sheet”, available at: <https://interactives.prb.org/2021-wpds/>.

Wang J., Bao C., Cao J., Kring S. (2016), “Jobs and skills for youth: review of policies for youth employment of China”. Geneva: International Labour Office, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_502338.pdf.

Xu D. (1984), “On the relationship between population and economic development. Celebrating the 35th anniversary of the founding of the People’s Republic of China”, *Renkou Yanjiu*, Sep 29 (5), pp. 1–4.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2023